

Samnanger Uldvarefabrik - nesten gløymt kapittel i Tysse si historie

Av Tor Wold

Før SAFA var det ein annan ullvarefabrikk på Tysse. Han brann ned i 1931, og Samnanger mista fleire hundre arbeidsplassar på ei natt. Etterpå følgde ei arbeidsløyse værre enn bygda nokon gong har hatt.

Kva veit me om Samnanger Uldvarefabrik? Jakob Deby, som vart omtala i årboka 2002, fotograferte fabrikken, og etterlet seg eit album med mange gode bilete. Med hjelp frå Sverre Sjursen og Ingvald Odland har vi greidd å slå fast at biletene er frå Tysse og ikkje frå tyske fabrikkar, slik ein trudde tidlegare. Me har og nokre historier frå gamle folk som hugsar fabrikken frå dei tidlege barneåra sine. Men meir sikre opplysningar hadde ingen. Alt var gått tapt i brannen.

Til alt hell var ikkje etterkomarane etter dei gamle eigarane så langt vekke. Den gamle direktøren Christian August Matthiessen døydde kort tid etter brannen. Sonen hans, Birger Ræmisch Matthiessen, flytta til Voss og dreiv ullvarefabrikk der. Sonen hans igjen har arbeidd som tekstilingeniør i Bergen og bur i dag i Rådalen. Han er ein triveleg pensjonist med sans for gamal historie, og han har teke vare på dei gamle notata og bileta som han har fått frå far sin. Ein annan soneson av den gamle direktøren, bur i Kvam. Dette er Rolf Matthiessen, som har vore lærar der i mange år.

Når vi set saman dei bitane vi har av puslespelet, får vi eit betre bilet av Samnanger Uldvarefabrik.

Forhistoria

På slutten av 1700-talet vart spinnemaskina oppfunnen, og dampmaskinen vart teken i bruk på omlag same tida. Engelskmennene hadde god tilgang på både jarn og kol og dei hadde herredømet på sjøen. Den engelske ullindustrien forsynte snart både heimemarknaden og dei utanlandske markeda. Tyskarane kom raskt etter i den industrielle utviklinga og det var dei som bragte ullindustrien hit. Det som trakk tyske industriherrar nordover, var utsikta til rimeleg kraft. Den norske vasskrafta var allereide i lang tid brukt til oppgangssager og kverner. Ein ullvarefabrikk i Norge ville spara store pengar på kolrekninga ettersom maskinene kunne drivast direkte med vasskraft. I "Vi på SAFA" frå jula 1951 finn vi følgjande: "Et kostnadsoverslag fra 1870 forteller at en vannhestekraft var bereknet til kr 120 - kr 150 pr 300 døgn, mens en damphestekraft var bereknet til kr 1500 - kr 1800 pr 300 dager à 12 timer." Kolkrafta var altså meir enn 10 gongar så dyr.

Tidleg på 1800-talet auka importen av ullvarer dramatisk. I 1830 importerte Norge 93 tonn ullvarer. Berre 15 år seinare var importen oppe i 229 tonn. Markedet vokste kraftig og produksjonen var nær null. Norge var i union med Sverige, som tilliks med England og Tyskland hadde ullvareproduksjon før oss. Alle dei tre landa eksporterte hit.

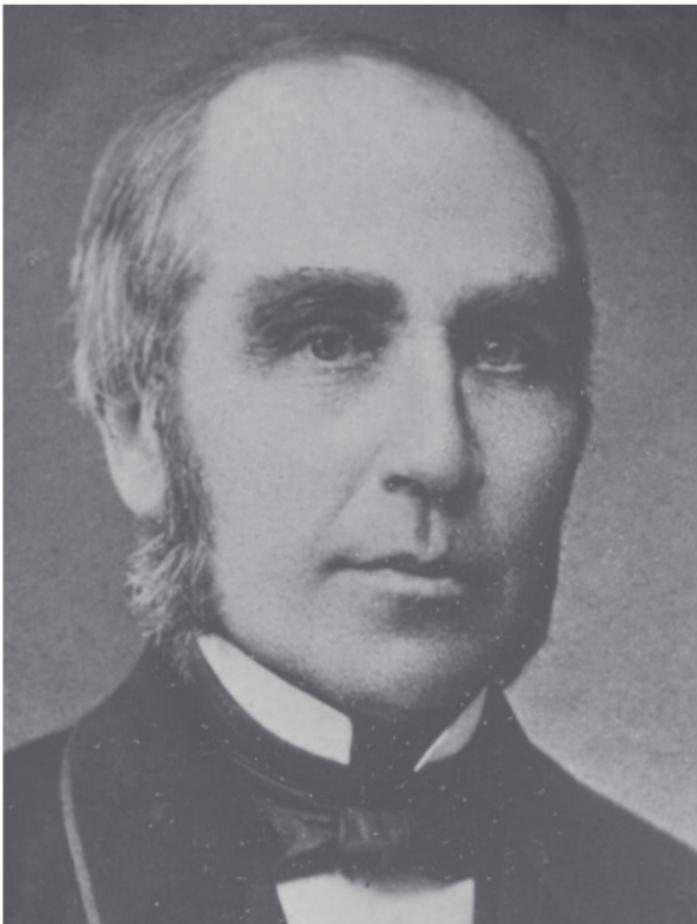
Dei første neveria var bomullsfabrikkar. Arne Fabriker vart grunnlagt i 1846 i Ytre Arna av Peter Jebsen, som kom frå Schleswig i 1842. Han hadde bakgrunn frå tekstilvarehandel.

Dei første ullvarefabrikkane med moderne industridrift starta omlag likt i Ålesund, Trondheim og Arna. I alle fall i Bergen var det tyskarar som var gründarane og som hadde kompetansen. I Ytre Arna vart avtalen mellom grunnleggjarane av ullvarefabrikken og bøndene om kjøp av grunn til fabrikken avslutta 15. november 1852. Arealet var 46.118 kvadratalen, som tilsvarar 17,7 mål grunn. Kjøpesummen var 265 spesiedaler.

Arne Fabriker sin ullvarefabrikk vart grunnlagt av Hans Hansen i 1851, og med seg hadde han søskenbarnet sitt, Peter Jebsen.(H.Hansen si mor var født Jebsen.) F.Matthiessen, som seinare kjøpte opp tomtene og la til rette for Samnanger Uldvarefabrik, var også med frå starten. Firmaet heitte H.Hansen & co. I 1863 kjøpte Peter Jebsen ut Hansen og Matthiessen. I lag med brørne sine dreiv Jebsen Arne Uldvarefabrik vidare. Fabrikken vart slått saman med bomullsfabrikken som Jebsen eigde frå før.

F. Matthiessen kom til Norge i 1848. Som dei andre var han av tysk avstamning, både han og Hansen var frå Schleswig. Arne fabriker kjøpte mykje av fargestoffet sitt frå M.Matthiessen & co i Altona, som er ein bydel i Hamburg. Vi veit ikkje sikkert at dette er den same Matthiessenslekta, men det er mogleg. F. Matthiessen var styrar av ullvarefabrikken sitt utsal i Bergen. Då Matthiessen og Hansen gjekk ut av ullvarefabrikken i Ytre Arna, starta Hansen forretning i Bergen, der han selde klede. Hansen dreiv denne forretninga til han døydde i 1887. Matthiessen kan ha arbeidd hos H.Hansen i perioden 1863 til 1884. I alle høve nytta han H.Hansen & co sitt brevpapir då han tinga med S. Røsseland og andre på Tysse om kjøp av fallrettar og tomt for fabrikken på Tysse.

F. Matthisesen heitte eigentleg Hans Petter Friedrich Matthiessen, og

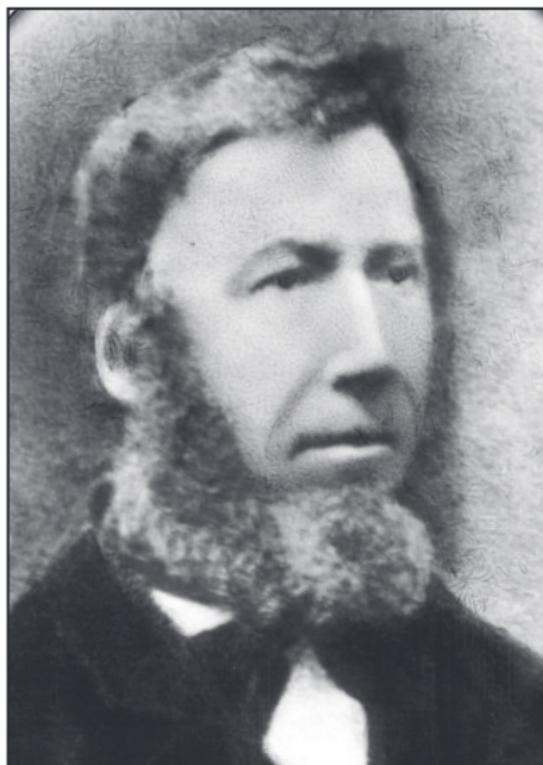
Hans Petter Friedrich Matthiessen.

var fødd 26.01.1826. Han vart gift med Mette Sofie Wiig frå Sør-Trøndelag. Dei hadde 4 søner, og ei dotter. Alle sønene var seinare med i direksjonen i Samnanger Uldvarefabrik. Etter at Matthiessen hadde kjøpt fallrettar og grunn på Tysse, sto sonen Christian August for å reisa fabrikken, som starta drifta i 1886, med han som teknisk styrar. F. Matthiessen levde så lenge at han rakk å sjå Samnanger Uldvarefabrik ferdig. Han døydde i 1887, same året som H. Hansen.

Oppkjøp av tomter og fallrettar.

F. Matthiessen hadde i perioden 1882 til 1884 ei liveleg brevveksling med N.S. Røsseland. Historelaget har fått tilgang til mange av desse breva som viser mykje av tingingane om fallrettar og grunn på Ytre Tysse. Harald Røsseland har og den gamle kontrakta mellom NS Røsseland og F. Matthiessen.

I august 1882 hadde Matthiessen avtala med Svein Larsson Røsseland og sonen Nils Sveinsson Røsseland at han skulle få kjøpa fallrettane i Tysseelva av dei, bortsett frå det dei trong til ei kvern på nordsida av elva. Kjøpekontrakta er underteikna 21 oktober 1882.

Svein Larsson Røsseland.

Røsseland eigde allereide fallrettane i Tysseelva. Dei var knytt til grunnen langs elva. Svein Larsson Røsseland flytta til Tysse i 1862 etter å ha kjøpt eidegdomen på sørssida av Tysseelva av Hans Knutson Tøsse på Ytre Tysse. Denne eidegdomen vart i folketeljinga i 1865 kalla Teigen. Også naboeidegdomen, ein liten husmannsplass under Ytre Tysse, heitte Teigen. I 1872 kjøpte sonen, Nils Sveinson Røsseland, 2 delar av garden Indre Tøsse frå Johannes Johannessen Tøsse og i 1874 kjøpte han ein tredje del frå Mons Johannessen Tøsse.

N.S.Røsseland

N.S. Røsseland hjelpte Matthiessen og dei andre grunneigarane i tingingane om kjøp av grunn og rettar langs elva. Han var postopnar og kassastyrar i banken og kjente til handel og vandel.

Den største delen av fabrikktomta tilhørde S. L. Røsseland og N. S. Røsseland. Tomtesalet synest å ha gått greit. I papira går det fram at N. S. Røsseland i prosessen tok til å forstå den framtidige verdien av fallretten i elva. Han forsøkte i siste liten å få kontraktsfesta at det vatnet som i første omgang ikkje gjekk til fabrikken, skulle han ha retten på. Matthiessen som lenge hadde vore med i dette spelet, truga då med å avlysa heile kjøpet. Den endelege avtalen blei slik at Røsseland beheldt retten til vatn til ei kvern, og ei stampe, men fabrikken rådde over resten. Fabrikken skulle ikkje i noko høve måtta spara på vatnet, men Røsseland kunne nyttja det som rann forbi vassinntaket til fabrikken. Likevel plikta Røsseland seg til ikkje å starta ei verksemd som sysselsette meir enn 10 mann.

Røsseland plikta seg i kontrakta til å ordne med oppkjøp av dei øvrige rettane i området. Den vesle husmannsplassen Teigen, under Ytre Tysse, låg på den tiltenkte fabrikktomta, og minst eit Børdalsnaust låg i strandkanten mot sjøen. Dessuten eigde Johannes Larsen Indre Tøsse og Endre Johannessen grunnen der dammen måtte liggja. Røsseland skulle tinga med dei, og dersom dei ikkje ville avstå rett til oppdemming, skulle kontrakta om fallrettane vera ugyldig.

Nils Hansson Tysse skreiv allereide 11. august 1882 under på at han ville selja Teigen, som låg mellom Tysseelva og Røsseland sin eige-dom, for tida bortleigd til enka Anne Arnsen Tysse på hennar livstid. Salgssummen skulle vera 400 kr. Nils Hansson er farfars far til Jorunn Blom og søstera Haldis. Anne Arnesdatter var dottera til Arne Tysse på Indre-Tysse. Ho budde i 1865 på Teigen i lag med mannen sin, Knut Larsson og sonen Knut Knutsson, f 1834. I 1883 eller -84 kjøpte Matthiessen husmannsplassen, og samstundes kjøpte han opp retten Anna Arnesen hadde til å leiga plassen. Ho og sonen flytta til ein annan husmannsplass høgare opp, Ækra, frå omlag 1885. Huset, ei årestove,

med ljore i staden for pipe, vart flytt opp på Ækra, som er det vi i dag kallar Teigen (1). Kristian Tysse og Andreas Knutin Tysse (Tinen) var oldebarn av Anne Arnsen og Knut Larsson. Så både Inger Løtveit, Arvid Tysse og Ingrid Hovland er etterkomrarar etter dei som budde på husmannsplassen.

Huset på Teigen, der det vart flytta, er det gråe huset oppe til venstre, rett under det kvite i øvste hjørna.

Huset på Teigen vart seinare bytt ut eller bygd ut med ei stove som kom frå Jektehavnen i Trengereidfjorden, iflg. opplysning frå Magnhild Tysse, som var gift med Kristian Tysse. Denne stova hadde Ingeborg Trengereid med seg då ho gifta seg med Peder, dottersonen til Anne Arnesdatter. I 1900 budde Knut der i lag med søstrene Sigrid og Anna. I tillegg budde sonen til Anna der med sin familie. Kristian Tysse var sonesonen til Anna, og er fødd på Ækra, også kalla Teigen. Stova låg der plassen framom bassenget på Tysseskulen er i dag, og vart rive då skulen vart bygd.

Av Johannes Larsen Tysse kjøpte Matthiessen retten til å byggja demning og steinmurar ved elvebreidda på nordsida av elva mot Indre-Tysse. Prisen var 200 kr. Endre Johannessen J. Tysse som eigde plassane Mulsvik og Landsvik, har gjeve frå seg ein tilsvarande rett i Tysse-

Dette biletet av fabrikken før utvidinga i 1899, viser mellom anna Bør-dalsnaustet og fleire nausst som låg langs strandkanten framom fabrikken. Før utvidinga vart dei flytta til Indre Tysse.

elva, og også frå Hans Hansson Tysse ser det ut til å ha vore avstått grunn eller rettar.

Røsseland dreiv butikk, og Matthiessen måtte i kontrakta forplikta seg til ikkje å driva landhandel på Ytre Tysse.

Alle handlane blei tinglyste og avslutta på månedstinget på Osøren i løpet av hausten 1882 og 1883. Samnanger, så vel som Fusa, var på den tida del av Os kommune. I 1884 var alle rettar og all grunn sikra for fabrikken, og byggjarbeida kunne begynna.

F. Matthiessen sin nest eldste son, Christian August Matthiessen, var fødd 6/2-1863. Han var fleire år i Tyskland i byrjinga av 1880-åra. Der arbeidde han i 3 år i forskjellige fabrikkar, og lærte å drive ein ullvarefabrikk. Seinare gjekk han gjennom den "høgare fabrikantskolen" i Sachsen. Hausten 1885 kom han heim og starta planlegginga og byggjinga av Samnanger Uldvarefabrik. I eit festskriv frå 1926 skriv Christian Matthiessen at det den gangen berre var nokre få hus med omlag 20 menneske alt i alt. 40 år seinare, i 1926 var det omlag 90 våningshus med over 800 menneske!

Grunnarbeida til fabrikken vart starta hausten 1885. Ein skulle reisa arbeidarboligar, det skulle byggjast store gråsteinsmurar langs sjøen og elva, demning i elva med røyr ned til tomta, turbin for direkte drift av maskinane og dampkjelle for produksjon av steam. Den første fabrikkbygningen skulle opp, lagerbygninga byggjast, og maskiner skulle på plass. Det må ha vore eit livleg år på Tysse med mykje anleggsarbeidrar i verksemd. Allereide den neste hausten, den 18. oktober 1886, starta drifta i Samnanger Uldvarefabrikk. Samnanger hadde fått ein industriarbeidsplass som skapte stor økonomisk framgang, og utvikling for heile bygda. Drifta gjekk ubrutt i nesten 45 år, før fabrikken brann ned til grunnen natta mellom 6. og 7. mars i 1931, og etterlet ein fabrikkstad med mange hundre menneske utan arbeid.

1. Notat frå ei samkome hjå Alfred M. Bruvik i 1955, der nokre eldre arbeidrar frå Samnanger Uldvarefabrik A/S var samla. Opplysninga stammar frå Hans R. Nilsen, fødd 1897.

Drfta fram til utvidinga i 1899.

Samnanger Uldvarefabrikk starta drifta den 18. oktober i 1886. Det var ein stor bygning, på størrelse med SAFA sitt bygg i dag, men han var liten samanlikna med fabrikken etter den seinare utbygginga i 1899. Bygningen var på 3 etasjar med loft og tilhøyrande hjelpebygg.

I byrjinga skaffa fabrikken arbeid til 25 personar. Dei nytta først parafinljampar til lyskjelde, men ganske tidleg fekk fabrikken elektrisk lys. Det vart sett opp eit dynamohus med eit 110 v anlegg. Denne bygningen inneholdt også smia. I tillegg var det verkstadbygning, lagerbygninga og hus for dampkjelen. Fabrikken hadde berre 10 vevstolar med tilhøyrande spinneri, appretur og fargeri. Appreturen var avdelinga der dei gjorde tøyet fint før det skulle seljast. Dei "barberte" overflata og stoffet fekk også ei kjemisk handsaming. Endeleg vart tøyet dampstroke, så det vart glatt.

Biletet er teke i 1890 og viser fabrikken slik han sag ut da. Til venstre ser ein dynamohuset som leverte straum til lys i fabrikken.

Attmed fabrikken låg dei to første fabrikkboligane. Her budde arbeidarar, men i byrjinga også teknisk leiari Christian August Matthiessen og ein av brørne hans som var med frå starten i fabrikken. Den eine arbeidarboligen ligg der enno, og inneheld i dag kantine for SAFA og utleigeboligar. Også dynamohuset står i dag som generatorhus. På biletet av den første fabrikken ser vi ein båt i fjøra rett attmed dynamohuset. Ut mot sjøen ligg nausta til bøndene i Frøylandsdalen, desse vart seinare flytta til Indre Tysse. I dei gamle papira etter Christian Matthiessen ligg eit par bileta viser eit bryllaupsfølgje i bunader, med krunebrur og spelemann i standkanten framom nausta. Heilt til høgre på biletet ser ein den kvite trebygningen som vart kalla udlalageret. Bakom arbeidarboligane ser me direktørboligen som på dei gamle karta er kalla formannsboligen. Midt i biletet ned mot sjøen ser vi huset der N.S. Røsseland dreiv handel og hotell.

Christian Matthiessen og kona, Anna Birgit, f.Ræmisch, med eldste sonen Birger.

Området frå direktørboligen og bort mot elva ved arbeitarboligane er det området der husmannsplassen Teigen tidlegare låg. Der låg det ei årestove. Denne vart seinare flytta opp dit Tysse-skulen no står, og namnet flytta med, difor kallar vi fortsatt skuleplassen for Teigen.

Ullvarefabrikken hadde i byrjinga 10 vevstolar med tilhøyrande spinneri. Fabrikken sysselsette i byrjinga 25 personar. Marknaden var stor, og forretninga gjekk framover. I tillegg til den norske marknaden, selde ein til Sverige tollfritt, eller med stadig minkande tollsatsar. I denne tida var det sterke krefter for frihandel, og fram til langt ut i 1890-åra var det inga toll på ullvarer mellom Norge og Sverige. Handelen mellom landa var regulert av mellomrikslova som var mykje

godt ein frihandelsavtale. Ullvarefabrikken tente godt på dette. Med nytt utstyr og tilnærma gratis vasskraft, kunne dei godt konkurrera på den svenske marknaden. På heimenarknaden hadde fabrikken årlege leveransar av uniformstoff til offentlege etatar, så som NSB, hæren, marinen og telegrafvesenet.

Talet på vevstolar vart raskt auka til 30, og dei andre avdelingane vart utvida tilsvarande. Arbeidstida var frå 6 om morgonen til 6 om kvelden, med 1/2 times frukostpause og 1,5 times middagspause, 5 dagar i veka. Laurdagen arbeidde ein berre til 2 med ein halv times frokostpause. Dette var ei arbeidsveke på 57 1/2 time! I denne tida vart det også arbeidd mykje overtid og i periodar arbeidde ein med to skift.(1). Månadsløna for menn heilt i starten skal ha vore 12 kroner. I 1896-97 var månadsløna 15 kr. Løna for kvinner skal ha vore omlag det halve. (2)

Fabrikken hadde handelsreisande som gjorde varene kjent for marknaden. Ein viktig lekk i marknadsføringa var også deltaking i industriutstillinger der ein kunne gjere varene sine kjent. I 1888 stilte Samnanger Uldvarefabrik ut varene sine i København, og fekk sølvmedalje. I 1898 var det ei stor utstilling i Nygårdsparken i Bergen. Også der var ullvarefabrikken med og fekk gullmedalje. Desse medaljene vart sjølvsagt brukt i marknadsføringa.

I utstillingsavisa frå 1898 står ein illustrert artikkel om Samnanger Uldvarefabrik. Denne lar me vera slutten på omtalen av fabrikken fram til han vart bygd ut i 1898-1899 (sjå dei neste sidene). Den siste perioden i fabrikkens historie frå 1899 til han brann i 1931 får bli stoff for ein annan artikkel som vi håpar å kunne bringa i årboka for 2003.

1) Frå Tekstilindustrien i Samnanger, signert MA i "Vi på safa" 1951.

2) Notat frå eit samankome hjå Alfred M. Bruvik i 1955, der nokre eldre arbeidarar frå Samnanger Uldvarefabrik A/S, var samla.

Opplysninga stammar frå Hans R. Nilsen, fødd 1897.

Samnanger Uldvarefabrik, Tysse pr. Bergen

Dette firmas montre er den første, vi støder paa i industrihallens søndre fløj, og vækker ens opmerksomhed ved sin lette, elegante stsil og det udstillede fabrikats smagfulde arrangement. Vi ser paa montrens begge langside stoffe for herrekonfektion smukt repræsenteret i kvaliteter som kamgarnvind, tvindcheviot, kamgarnmelange, kamgarncheviot og fine kamgarnstoffe; fremdeles dyffel, satin og hueklæde, samt forskjellige palettotstoffe; saasom eskimo, kremmer, lystregimp og coatingperle tilligemed ulsterstoffe med vævet for, samtlige udført i meget smukt fabrikat og i tiltalende mønstre. I monterens tvende gavler er udstillet udelukkende damekonfektionsstoffe saasom cape og jakkestoffe med vævet for i vakre kvaliteter og dessins, endvidere regnkaabe- og jakkestoffe i engelsk smag; alle disse varer er gjort vandtæt. Som fabrikens nyeste specialitet kna nævnes haardug til flag i smukke klare farver, samt et kamgarnmelandestoff fabrikeret efter en ny methode, hvorpaa fabriken har anmeldt patent.

Samnanger uldvarefabrik, der er beliggende ved Tysseelven i bunden af Samnangerfjorden, blev anlagt 1887 og eies af brødrene Matthiessen. Den har tidligere kun udstillet en gang, nemlig i Kjøbenhavn i 1888, hvor den tilkjendtes 2den præmie. Indtil mellomrigslovens ophør forrige år var den hovedsagelig beskjæftiget for det svenske marked, men har senere været godt indarbeidet i de udstillede artikler for det hjemlige marked og har den lige siden dens oprettelse altid deltaget i de offentlige leverancer til armee, marine og jernbarnerne.

Samnanger uldvarefabrik repræsenterer værdigt vort lands textilindustri i den bedre genre, og har de fagfolks udtalelser over fabrikens fabrikat, vi har havt anledning til at høre, været meget anerkjendende.

Fabriken beskjæftiger 90 a 100 personer.

Kontor & lager i Bergen Strandgaten 31.

Samnanger uldvarefabriks montre paa Bergensudsstillingen.

(Frå Bergens Udstillingstidende 1898)